

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Boekbespreking van: Het nut van Nederland: Opstellen over soevereiniteit en identiteit

Kalmthout, M. van

Citation

Kalmthout, M. van. (1996). Boekbespreking van: Het nut van Nederland: Opstellen over soevereiniteit en identiteit. *Acta Politica*, 31: 1996(3), 321-324. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450431>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450431>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

het onderwerp naar mijn smaak en in het algemeen gesproken toch nog iets te afstandelijk heeft geschreven. In zijn verantwoording merkt hij in dit verband op: 'Zij die nog steeds gebukt gaan onder een verzuilingstrauma, kunnen dit boek beter ongelezen laten, tenzij ergernis hun levenslust weet te vergroten. Met name het verhaal in voorliggende Band I speelt zich af in een zich vooreerst nog in toenemende mate verzuilend kader.' Maar ook: 'De lezer die op grond daarvan [het gebruik van bisschoppelijke archieven] argwanend denkt aan wierookgeur en kaarsenlucht, kan gerust zijn. Noch de kerkelijke noch de politieke leiders worden in dit boek bewierookt. Al naar gelang zijn of haar betekenis heeft iedere actor in het historische proces een min of meer bescheiden kaarsje gekregen' (p. vi). Inderdaad bevat het boek voor de belangrijkste actrices eerder dergelijke 'min of meer bescheiden' kaarsjes dan kleurrijke beschrijvingen van de persoonlijkheden, die zij in een aantal gevallen wel zijn geweest. En wat bijvoorbeeld te denken van zijn omschrijving van de aard van het Nederlandse katholicisme als 'moraliserend, overmatig consciëntieus, paternalistisch en vervuld van apostolaatsdrang bij een beperkte politieke en culturele horizon' (p. 229)? Of van zijn oordeel over de Indië-politiek: 'Op een voor het politieke nageslacht moeilijk te volgen wijze werden religieuze en nationale motieven met elkaar verbonden' (p. 231)? Of van het gebruik van een term als 'haviken-mentaliteit' (p. 315)? Typerend ook is hetgeen Bornewasser schrijft naar aanleiding van de uitslag van de voor de KVP goed verlopen Statenverkiezingen van 1962: 'Van de commentaren en analyses die door de kringen aan de partijcentrale werden doorgegeven, zij er hier slechts één met name genoemd. Het is het oordeel van de uitermate tevreden kring Drenthe, die als "de overheersende factor" aanwees: "de hulp van de H. Geest"' (p. 589). De weinige keren dat Bornewasser zich geroepen voelt de katholieke partij althans enigszins in verdediging te nemen, werkt dit als regel verhelderend. Bijvoorbeeld wanneer hij ingaat op de afhankelijkheidsverhouding waarin de katholieke politiek volgens politicologen en sociologen heeft gestaan ten aanzien van de katholieke sociale organisaties: 'Hoeveel waarheid hun beweringen ook mogen bevatten, ze doen te kort aan hetgeen de R.K. Staatspartij steeds meer, en de Katholieke Volkspartij van het begin af, niet alleen wilde zijn maar in werkelijkheid ook was. (...) De KVP aanvaardde zonder ideologisch voorbehoud de erfenis van de RKSP. (...) Hierin ligt tevens de reden waarom zij niet alleen uit praktische motieven (ledental, electorale steun, gekwalificeerde veelzijdigheid van haar vertegenwoordigers in publieke organen en financiële hulp) rekening hield met de sociale organisaties in het algemeen en de overkoepelende standsorganisaties in het bijzonder. Het waren haar eigen politieke idealen die erom vroegen. Er bestond geen partij die zo sterk als de KVP voorstandster was van krachtige intermediaire structuren, kenmerkend voor een gedifferentieerd en hiërarchisch geordend middenveld tussen de burger en de staat. Hoe zouden haar solidaristische, subsidiaristische en corporatistische denkbeelden gerealiseerd kunnen worden zonder de deskundige adviezen en activiteiten van het katholieke sociale organisatieleven?' (p. 276-277). Ook wijst hij terecht de door *De Tijd* gegeven karakteristiek van de KVP als 'de politieke partij binnen de veilig bergende nationaal-souvereine grenzen' als 'te karikaturaal' van de hand, met een beroep op de bijdrage die door KVP-Tweede-Kamerleden als E.G.M. Roolvink, E.M.J.A. Sassen en P.J.S. Serrarens is geleverd aan de naoorlogse heroriëntatie van de Nederlandse buitenlandse politiek (p. 289). Het beeld is dus ook hier niet zwart-wit. Een enkele keer schiet Bornewasser zelfs door, bijvoorbeeld wanneer hij de KVP 'een rasecht paard (...) uit de christen-democratische stal' noemt (p. 443). Evenals in eerdere publikaties, onder meer in *Trajecta*, lijkt de auteur er hier zo sterk op gericht de wortels van het christen-democratisch denken onder katholieken bloot te leggen, dat hij het stempel dat de ortho-

dox-protestantse partijen althans in Nederland op de christen-democratie hebben gedrukt, dreigt te onderschatten.

Resteert de vraag of het hierboven verwoorde verlangen naar een grotere, althans duidelijker getoonde, betrokkenheid niet haaks staat op de door mij vanzelfsprekend evenzeer onderschreven doelstelling van een wetenschappelijk verantwoorde partijgeschiedenis. Dat is niet per definitie het geval. De bekende Nederlandse historicus J. Huizinga heeft eens opgemerkt: 'Historische kennis, die niet haar klankbodem en haar maatstaf heeft in een persoonlijk geestes- en zieleven, is dood en waardeloos' (Verzamelde werken, VII, p. 147). In Nederland, waar vanaf het ontstaan van de natie een orthodox-protestantse, een rooms-katholieke en een algemene of humanistische volksgroep kunnen worden onderscheiden, heeft dit ertoe geleid dat zowel in de negentiende als in de twintigste eeuw veel bekende historici over een duidelijk eigen profiel beschikten. Zo kunnen zowel bekwaame rooms-katholieke historici worden genoemd (W.J.F. Nuyens, G. Brom, L.J. Rogier) als orthodox-protestantse (G. Groen van Prinsterer, C. Gerretson) als humanistische (R. Fruin, J. Huizinga, J. Presser), die men voor een enigszins volledig beeld eigenlijk allen moet hebben gelezen. Uiteraard was de situatie in het verleden niet in alle opzichten beter, maar vaststaat wel dat - om nog eenmaal terug te keren naar het verzoek dat Bornewasser ontving van het KVP-bestuur - de genoemde historici vrijwel zonder uitzondering zowel in wetenschappelijk opzicht aanzien genoten als door een breder publiek werden gelezen.

H.-M. ten Napel

K. Koch & P. Scheffer (red), **Het nut van Nederland: Opstellen over soevereiniteit en identiteit**. Bert Bakker, Amsterdam 1996

De bundel *Het nut van Nederland* geeft een doorkijkje in het natie-debat zoals dat vorig jaar in Nederland woedde en waarop nog steeds vervolgen verschijnen. De aanzet voor deze bundel was een artikel van Paul Scheffer in *NRC Handelsblad* begin 1996, waarin hij twee fundamentele veranderingen in de ontwikkeling van de Nederlandse natie constateerde. Namelijk de ontwikkeling van de multi-culturele samenleving en de druk op de Nederlandse natiestaat ten gevolge van het proces van Europese integratie. Zijn pleidooi voor een herbezinning op de nationale identiteit en de respons van Koen Koch daarop, leidde vervolgens tot een veelheid van reacties van sociologen, filosofen, politicologen en historici. Hoewel de meeste auteurs de bezorgdheid van Scheffer delen, hebben velen kritiek op de door hem gewenste herbezinning op de nationale identiteit. In *Het nut van Nederland* is een veertiental bijdragen aan het debat nader uitgewerkt en de bundel wordt afgesloten met een bibliografie door Rob van Ginkel.

Veel auteurs staan stil bij de gehanteerde begrippen natie, nationale identiteit en nationalisme. Het subjectieve en objectieve natie-begrip, het romantische versus het liberale nationalisme en de imagined communities van Benedict Anderson passeren geregeld de revue. Voor degene die zich al in dit onderwerp heeft verdiept, levert dat weinig nieuws op, behalve dat in de besprekingen de Nederlandse context voorop staat.

Wie - voor mij althans - een verhelderende visie op het natie-begrip geeft, is Godfried van Benthem van den Bergh. Hij beschrijft naties als symbolen gevuld met mythen. Hij borduurt hier voort op constatering van anderen dat 'de' natie niet bestaat en dat deze wordt ingevuld afhankelijk van tijd, plaats, omstandigheden en van de politieke voorkeur

en bedoelingen van degene die de natie definieert. De natie als mythe maakt duidelijk wat de aantrekkingskracht van het begrip natie is.

Het meest verrassende van dit debat is niet zozeer de visie van de betreffende auteurs op de Nederlandse natie, maar het feit dat vele intellectuelen het nationalisme, zij het voorzichtig, omarmen. De bijdrage van Herman van Gunsteren 'Natuurlijk nationalisme?' neemt deze ommezwaai onder de loep. Het is aan te raden deze bijdrage als eerste te lezen. Van Gunsteren geeft in zijn betoog een kader waardoor het makkelijker wordt de auteurs een plaats in het debat te geven. Daarnaast laat hij zien hoe door de wijze van argumenteren nationalisme wordt genaturaliseerd en buiten de politieke discussie wordt geplaatst. Tot de verbazing van Van Gunsteren is voor vele intellectuelen het nationalisme iets natuurlijks/menselijks geworden. Naast een kwaadaardige kant bestaan er ook zachte en vreedzame vormen en het nationalisme is voor hen een onmisbaar en centraal principe van politieke ordening geworden. Hoe nationalisme vorm te geven is voor hen de vraag.

Zo bepleit Paul Scheffer een herbezinning op de nationale identiteit om het verlies van soevereiniteit door de Europese integratie en de problemen van de multi-culturele samenleving, het hoofd te kunnen bieden. Die nationale identiteit geeft volgens hem namelijk de samenhang die een samenleving nodig heeft om te kunnen voortbestaan. Als we nu maar weten wat die samenhang is, kan de samenleving worden ingericht.

Zoals vele auteurs in de bundel eveneens stellen, is de vraag hoe de samenleving in te richten, of dat nu gebeurt ten opzichte van de Europese integratie, van internationalisering van de economie of van nieuwkomers, bij uitstek een politieke discussie.

Doordat Paul Scheffer zijn visie over de inrichting van de samenleving 'nationale identiteit' noemt, stelt hij zichzelf boven de politieke discussie, want wie een beroep doet op het nationale heeft bij voorbaat meer gelijk dan anderen. Van Gunsteren stelt dat hierdoor wordt ge-ontpolitiseerd, want 'de taak van de politiek, het ordenen van verschil, wordt tot een (pre-politieke) voorwaarde van politiek gemaakt'.

Ook onder andere Koen Koch stelt dat geen enkele definitie van onze nationale identiteit politiek neutraal is. Vandaar dat het gevaarlijk is om het vraagstuk van de multi-culturele samenleving in termen van versterking van die nationale identiteit te bespreken.

Scheffer werpt zijn criticasters voor de voeten dat er 'een bijna onuitroeibaar verlangen bestaat om toch te spreken over wat dit land van anderen doet verschillen'. En blijkbaar impliceert hij daarmee dat omdat er verschillen bestaan, deze ook betekenis hebben. Koen Koch zegt daarover: 'Uit de ontkenning van de natie of de nationale identiteit als een objectief kenbare entiteit kan geen ontkenning van het "eigene" van Nederlanders en van hun politieke en sociale cultuur afgeleid worden. Ik beschouw dat "eigene" echter niet als een reflectie van de objectief kenbare Nederlandse natie. Evenmin beschouw ik dat "eigene" als iets wat juist aan Nederlanders als exclusief geboortegeschenk toekomt en waarvan alle andere bewoners van deze wereld nadrukkelijk uitgesloten zijn.'

De bijdrage van Ton Zwaan, 'Nationalisme als sentiment en ressentiment', kent verschillende waarschuwingen aan diverse adressen. Ook hij noemt nationalistische denkbepelden over autonomie, eenheid en identiteit vooral mythisch van aard en bieden ze slechts een wankel basis voor politiek denken en handelen. Toch vindt hij dat de binding aan de natie een realiteit is, waarvan de dwingende kracht door velen wordt miskent. Politici, intellectuelen en militairen die zich beroepen op de natie, hebben een krachtig wapen in handen. Hij waarschuwt echter ook voor het gebruik van deze sentimenten, omdat 'het positief nationalistisch sentiment zo frequent en makkelijk samengaat met nationalisme als ressentiment; de keerzijde van de positieve wij-identificatie.'

Pieter Hilhorst ('Eén keer juichen, twee keer zuchten') ziet met Scheffer en De Beus

voldoende aanleiding om de verhouding tot de natie opnieuw te omschrijven. De internationale migratie laat zien dat de natie-staat is gebaseerd op uitsluiting en volgens Hilhorst is dat voor de erflaters van de Verlichting moeilijk te legitimeren. 'Vandaar dat de verleiding groot is om de liberale argumentatie aan te vullen met meer culturalistische of etnische argumenten.' In tegenstelling tot Scheffer en De Beus zoekt hij de herwaardering van de niet in een herwaardering van de nationale identiteit maar 'in het delen van nationale instituties waarbinnen de universele beginselen worden verbonden met nationaal engagement.' Dat komt in de beurt van wat Fennema en Tillie 'contract-nationalisme' noemen. Door de nadruk op instituties meent Hilhorst dat mensen niet worden opgeroepen tot het herwaarderen van hun verbondenheid met de natie en daarmee tot uitsluiting van anderen, maar dat men wordt opgeroepen tot participatie. Wellicht dat Jos de Beus het ook in deze richting moet zoeken, in plaats van de herwaardering van identiteiten over en weer.

Henk te Velde, in 'Patriottisme in de politiek', ziet weinig heil in het teruggrijpen naar de nationale identiteit. Ook hij stelt dat de discussie over wat kenmerkend is voor Nederland, voor een belangrijk deel een politieke discussie is en moet zijn. 'Hoe verder de discussie van de politiek verwijderd raakt, des te meer dreigt het gevaar dat nationale identiteit tot een gesloten of zelfs natuurlijk gegeven wordt verklaard.' Net als Hilhorst pleit hij ervoor de instituties als uitgangspunt te nemen voor het politieke leven in Nederland. En net als Van Gunsteren meent hij dat de kracht van de nationale staat juist ligt in de mogelijkheid het oneens met elkaar te zijn. 'Eensgezindheid is het fort van de nationalist, niet van de democratische nationale staat.'

Meindert Fennema en Jean Tillie bestrijden in 'Afstamming of contract: over de aard van het nationalisme' de uitspraak van Koch dat een nationaal zelfbewustzijn niet bestaat. Ze zijn het wel eens met Koch waar hij stelt dat met een beroep op nationale tradities verschillende groepen getracht hebben hun eigen politieke en maatschappelijke waarden aan de man te brengen. Ze signaleren dat de auteurs die een herbezinning van de natie willen, de term nationalisme angstvallig vermijden. Veel van die angst is volgens hen onterecht, omdat alleen de etnische variant van het nationalisme (in tegenstelling tot de contractvariant) een latente vorm van racisme in zich bergt. Echter, zoals Fennema en Tillie zelf ook al aangeven, houden veel nationalistische standpunten het midden tussen beide vormen. In theorie zijn beide vormen blijkbaar wel te onderscheiden, in de praktijk veel minder en daarmee komen we weer terecht bij de waarschuwende woorden van Ton Zwaan.

Godfried van Benthem van den Bergh vindt in 'De kracht van het symbool' dat het nationalisten wel erg gemakkelijk wordt gemaakt zolang naties als gegeven eenheden worden beschouwd. Hij wil een vreedzaam debat over nationale identiteit en de wenselijkheid van een beschaafd nationalisme wel voeren mits dat erop is gericht duidelijk te krijgen wat de inzet van het debat is en hoe de diverse argumenten gewogen moeten worden. Hij concludeert dat de discussie over 'wat is een natie', is vastgelopen in de tegenstelling tussen de objectieve en subjectieve benadering. Van Benthem van den Bergh: 'Naties zijn geen entiteiten maar symbolen, gevuld met mythen; staten zijn entiteiten, politiek georganiseerd en door grenzen afgebakend.' Hij legt uit dat het symbool van de natie, staat voor positieve aspecten als eenheid, opoffering, loyaliteit en dergelijke. Als mythe komt daar nog een wij- en een zij-beeld bij. Van Benthem stelt dat positieve met de natie verbonden waarden hoger worden geacht dan de 'particularistische' waarden van politieke partijen en die van enkelingen. Daarom hebben populistische politici veel baat bij de natie als symbool. Echter, 'nationale identiteit is een deel van de natie als mythe en zegt meer over wie het begrip gebruikt dan over waar het naar zou verwijzen', meent hij.

De nationale identiteit wordt door de meeste auteurs naar het rijk van de mythe verwezen. Sommigen zoals Koch doen dat ook met de natie. Maar al bestaat 'de' natie niet, als symbool met bijbehorende mythes heeft deze toch een zekere kracht. Menigeen waarschuwt er voor het gebruik van deze mythes. De scheidslijn tussen het romantisch en liberaal nationalisme mag in theorie dan wel bestaan, in de praktijk blijken ze moeilijk te scheiden.

Een van de belangrijkste gezichtspunten die in de bundel door velen is genoemd, is dat degene die een beroep doet op de nationale identiteit en de natie, zich boven de politieke discussie stelt en die daarmee ontpolitiseert.

Marianne van Kalmthout

Peter Evans, **Embedded Autonomy: States and Industrial Transformations**. Princeton University Press, Princeton, 1995.

Met *Embedded Autonomy* heeft Peter Evans een boek het licht doen zien dat in meer dan één opzicht opmerkelijk is. In de eerste plaats biedt het een verhelderende interpretatie van de informaticasector in drie ontwikkelingslanden: Brazilië, India en Zuid-Korea. In de tweede plaats is het boek een bijdrage aan de theorie van de staat, een activiteit die lange tijd anathema was in de sociale wetenschappen. Ten slotte bevat het werk een belangrijke politieke boodschap en leidt het tot een herwaardering van het vermogen van de staat om in de economische ontwikkeling in te grijpen en deze in een bepaalde richting te sturen.

Aan het begin van *Embedded Autonomy* legt Evans zijn agenda open: 'The underlying aim is to understand state structures and roles, relations between state and society, and how states contribute to development.' (p. 4) Evans publiceerde eerder, in 1979, het boek *Dependent Development*, dat een van de standaardwerken werd over de beperkingen die de internationale omgeving oplegt aan de pogingen van ontwikkelingslanden een hoger ontwikkelingspeil te bereiken. Deze achtergrond verloochent hij niet in *Embedded Autonomy*. Eén van de centrale elementen van het boek betreft namelijk de invloed van de internationale omgeving op het beleid van staten: 'Modern nations must fit their economic aspirations and activities into a global division of labor.' (p. 6) Evans stelt nu dat de internationale arbeidsverdeling niet slechts een beperking oplegt aan het handelen van staten, maar dat zij ook kansen schept. Of een staat succesvol is in het bereiken van zijn doeleinden hangt aldus af van de aard van het staatsoptreden, dat wordt geconditioneerd door de relaties tussen staat en maatschappij, in de context van de internationale arbeidsverdeling.

Evans onderscheidt twee ideaaltypische staten: de 'predatory' en de 'developmental state'. Het eerste type, dat wordt belichaamd door het Zaïre van Mobutu, wordt gekenmerkt door de onderwerping van de maatschappij aan het streven naar persoonlijke rijkdom van de heersers (pp. 45-47). In dit type staat vindt geen kapitaalaccumulatie van betekenis plaats en is het bereiken van een hoger ontwikkelingsniveau puur toeval. Het tweede staatstype, dat van de ontwikkelingsstaat, wordt gekenmerkt door het streven van de heersers en hun bureaucratie naar een hoger ontwikkelingsniveau door middel van industriële transformatie. Japan is volgens Evans het 'archetype' van de ontwikkelingsstaat (pp. 47-50). Het is dit type staat waarin de 'embedded autonomy' voorkomt: de staatsbureaucratie opereert niet geïsoleerd van de maatschappij, zij is 'embedded in a concrete set of social ties that bind the state to society and provide institutionalized channels for the contin-

ual negotiation and renegotiation of goals and policies' (p. 59). Van de drie landen die in Evans' boek worden behandeld, benadert Zuid-Korea het ideaal van de 'embedded autonomy' volgens de auteur heel dicht; Brazilië en India zijn 'intermediate states', waar het ideaal slechts zeer ten dele is verwezenlijkt wegens een combinatie van '[l]ess internal capacity, more difficult environments, and less carefully defined agendas of involvement' (p. 70).

Peter Evans zet zich in zijn boek nadrukkelijk af tegen wat hij de 'neo-utilitarian orthodoxy' (pp. 22-25) noemt. In deze benadering werd ervan uitgegaan dat staatsoptreden per se verdacht is, omdat de neiging van de bureaucratie slechts deelbelangen te behartigen altijd aanwezig zou blijven. Tegenover het 'rent-seeking' mechanisme dat de staat volgens deze visie zou zijn, wordt de markt als neutraal allocatiemechanisme geplaatst. Echter, zo stelt Evans, '[n]eo-utilitarian conceptions of the market [...] tend to slip from the assertion of neoclassical economics that competitive markets will result in short-run allocative efficiency to the much stronger assertion that competitive markets are sufficient to produce the kind of structural transformation that lies at the heart of development' (p. 25). Evans wijst in dit verband op de, door vele liberalen ook onderschreven, opvatting dat staatsoptreden vereist is om de vrije werking van de markt zoveel mogelijk te bewerkstelligen.

De werkelijk interessante vragen over het staatsoptreden en de effectiviteit daarvan komen volgens Evans niet voort uit de neo-utilitaire benadering, maar uit wat de comparatief-institutionele traditie (pp. 28-32) wordt genoemd. Voortbouwend op het werk van auteurs als Weber, Polanyi, Gerschenkron en Hirschman, stelt Evans vragen over de interne organisatievorm en de externe banden die de staat moet hebben om effectief te kunnen optreden. Om deze vragen te kunnen beantwoorden, onderscheidt Evans vier rollen die de staat kan spelen ten einde de industriële capaciteit van een land te vergroten. Deze vier rollen zijn achtereenvolgens die van de *regulator* ('custodian'), de *producer* of *shepper* ('demiurge'), de *vroedvrouw* ('midwife') en de *kwaker* ('husbandry'). De rollen kunnen volgens Evans niet los worden gezien van economische sectoren: 'Whether a role or combination of roles fosters the growth of a particular sector depends on the state's capacity to play the roles in question, but it also depends on whether the blend of roles fits the sector' (p. 82). De staalindustrie en de grondstofwinning zijn bij uitstek sectoren waar de staat in Derde-Wereldlanden de rol van demiurge op zich neemt. Bij grondstofwinning is dit het geval omdat veel kapitaal vereist is, terwijl het er in de staalindustrie om gaat dat 'Third World planners also wanted to take advantage of steel's exceptional levels of backward and forward linkages' (p. 87). Staatsbedrijven zijn over het algemeen, volgens Evans, minder succesvol bij de productie van typische consumptiegoederen als textiel en auto's. In deze sectoren komen vooral de rollen van *custodian*, *midwife* en, als onderhandelingen met transnationale ondernemingen belangrijk zijn, *husbandry* voor.

De informatiesector is, aldus Evans, tegenwoordig cruciaal om de positie van een land in de internationale arbeidsverdeling te verbeteren. De toepassing van Evans' denkbeelden over de rol van de staat op de informatiesector levert, om met Popper te spreken, een 'bold conjecture' op. Op het eerste oog kan de rol van deze staat prima vanuit het neo-liberale perspectief worden verklaard: 'states lack the agility necessary to enter as direct producers and the perspicacity to act as effective midwives; regulation will drive away the TNCs [transnational corporations, WH] around which an IT [information technology, WH] sector must be built and is the antithesis of what local entrepreneurs need anyway' (p. 95). De paradox die Evans op het spoor is – en die *Embedded Autonomy* tot een studie maakt uit de beste sociaal-wetenschappelijke traditie – is dat de staat in verscheidene Der-